

Agnieszka Paulina Lew

Metrum w "Poetyce" Marka Hieronima Vidy

Collectanea Philologica 16, 125-139

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka Paulina LEW

METRUM W *POETYCE* MARKA HIERONIMA VIDY*

METRE IN MARCUS HIERONYMUS VIDA'S *POETICS*

In his *Poetics*, Vida extols the hexameter, versus heroicus, as the noblest metre. Although he recommends Virgil as the most perfect model for imitation, he himself uses the much freer hexameter of Horace, who not always takes care to make the ictus agree with the word accent in the last two feet, and sometimes breaks the Laws of Lachmann-Norden, Haupt and Marx. Thanks to the critical edition of Vida's didactic poem, it is possible to observe the author's work on the metre – he eliminates some clumsy lines that occur mainly in the *Poetics* preserved in the Venturi Codex (V).

Key words: ancient metre, Italian Renaissance, laws of Lachmann-Norden, Haupt, Marx.

Biogram Marka Hieronima Vidy

Niewiele wiadomo o młodzieńcych latach życia Vidy, dlatego też przyjmuje się, że Marcantonio Vida urodził się ok. 1485 r. w Cremonie. Po studiach nad filozofią, teologią i prawem kanonicznym przeniósł się w 1510 r. do Rzymu, gdzie wstąpił do zgromadzenia kanoników regularnych u św. Jana na Lateranie i przyjął imiona Marco Girolamo (łac. Marcus Hieronymus).

Pierwszym mecenasem Vidy jako poety był kardynał Oliviero Carafa (1430–1511), dyplomata i znany opiekun artystów, m.in. malarza Filippina Lippiego oraz architekta Donata Bramantego.

Vida obracał się w kręgu humanistów zgromadzonych wokół markizy Isabelli d'Este, wśród których znajdowali się również jego przyjaciele; niektórzy z nich zajmowali wysokie stanowiska w watykańskiej hierarchii. Byli to m.in.: Jacopo Sadoletto, Paolo Giovio, Pietro Bembo, Giovanni Lascaris, Lilio Gregorio Giraldi oraz Gian Matteo Giberti.

Poetycką sławę przyniosły Vidzie utwory: *Bombyx* – poemat dydaktyczny o hodowli jedwabników oraz *Scacchia ludus* – *Szachy*, sparafrazowane później przez Jana Kochanowskiego.

Papież Leon X uznał, że Vida sprosta zadaniu stworzenia epepei opiewającej dzieje Chrystusa – *Christiady*, nad którą rozpoczął pracę ok. 1518 r. Po raz pierwszy została ona wydana w 1535 r. i przyeńska inny utwór o podobnej tematyce, a mianowicie *De partu Virginis* Jacopa Sannazzara.

* Artykuł jest nieznacznie zmodyfikowanym rozdziałem pracy doktorskiej pt. *Edycja „Ars poetica” Marka Hieronima Vidy. Problemy tekstologiczne* napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Mikołaja Szymańskiego i opublikowanej w wersji niemieckiej (zob. Agnieszka Paulina Lew, *Marcus Hieronymus Vida, Poeticorum libri tres*, Frankfurt/Main 2011, s. 43–55). Cytaty ze *Sztuki poetyckiej* Vidy pochodzą ze wspomnianego wydania.

Wywarła także wpływ na dzieła Torquata Tassa (*Jerozolima wyzwolona* – konsylium diabłów), Johna Milтона (*Raj utracony*) oraz Friedricha Gottlieba Klopstocka (*Mesjasz*).

Pierwsze zbiorowe wydanie dzieł poety ukazało się w maju 1527 r., na parę dni przed tzw. *Sacco di Roma* – złupieniem Rzymu przez wojska cesarza Karola V, które miało miejsce 6 maja. Edycja zbiorowa zawierała *Ars Poetica* – *Sztukę poetycką* dedykowaną Franciszkowi, synowi króla Francji Franciszka I, i wspomniane już *Bombyx*, *Scacchia ludus* oraz *Hymny i Bukoliki*.

Poetyka cieszyła się dużą popularnością; począwszy od 1527 r. do połowy XIX w. ukazało się 69 wydań tego utworu. Uważano, że swoim dziełem Vida położył podwaliny pod neolatynistyczną teorię literatury. Jego talent i *Poetykę* doceniali m.in. Eobanus Hessus (1488–1540), który dał temu wyraz w epigramie zatytułowanym *In Poeticam Hieronymi Vidae*, oraz Julius Caesar Scaliger (1484–1558), który poświęcił ocenie twórczości Vidy parę ustępów swoich *Poetices libri septem*.

Jeden z największych poetów angielskiego klasycyzmu Alexander Pope (1688–1744) na tyle cenił dzieło Vidy, że w *Eseju o krytyce* nawiązał do kilku wierszy *Poetyki*, które umieścił w przypisach, a opisując czasy Renesansu, wymienił Vidę wraz z postaciami papieża Leona X i Rafaela Santi.

O długotrwałej popularności *Sztuki poetyckiej* Vidy świadczy refleksja pruskiego pastora Johanna Davida Müllera. W przedmowie do swojego tłumaczenia *Christiady* z 1811 r. narzekał on, że *Poetyka* wskazująca na geniusz jej autora jest znana w prawie każdym liceum w przeciwieństwie do *Christiady*.

W 1532 r. papież Klemens VII wyniósł poetę do godności biskupa Alby w Lombardii, w związku z czym wziął on udział w kilku sesjach Soboru Trydenckiego. Vida zmarł w Albie w 1566 r.¹

Marek Hieronim Vida (1485–1566) napisał *Poetykę* z myślą o młodzieńcach dopiero uczących się sztuki pisania wierszy. Utwór jest zachowany w czterech wersjach, tj. w XIX-wiecznym kodeksie Venturiego (V)², nieautoryzowanym wydaniu paryskim (P) z lipca 1527 r. oraz w zatwierdzonych przez autora wydaniach rzymskim (R) z maja 1527 r. i kremońskim (C) z 1550 r.³

Wydanie krytyczne dzieła pozwala na prześledzenie poprawek Vidy związanych z metrum, autor eliminuje niezręczności metryczne zawarte przede wszystkim w *Poetyce* zachowanej w kodeksie Venturiego (V).

Vida w *Poetyce* uważa heksametr, *versus heroicus*, za najbardziej godne użycia metrum w poezji:

Sed nullum e numero carmen praestantius omni,
Quam quo post divos heroum facta recensent,

¹ Biogram powstał na podstawie następujących publikacji: M. A. Di Cesare, *The Game of Chess. Marco Girolamo Vida's Scacchia ludus*, Nieuwkoop 1975, s. 9; V. Sestieri, *Marco Girolamo Vida*, [w:] *Contemporaries of Erasmus*, vol. 3, London 1974, s. 391 i in.; M. A. Bartolletti, *Vida, Marco Girolamo*, [w:] *Dizionario critico della letteratura italiana*, diretto da V. Branca, vol. 3, Torino 1974, s. 631 i in.

² Rękopis o sygnaturze MSS. REGG. A 43/4 jest przechowywany w Bibliotece Panizzi di Reggio Emilia.

³ Szerzej o zachowanych wersjach *Poetyki* zob. *Zwei Manuskripte (T, V), Tiraboschi-Zitate aus dem Kodex T (H), drei Editionen (P, R, C)*, [w:] A. P. Lew, *op. cit.*, s. 11–27.

Versibus unde etiam nomen fecere minores,
 Munere concessum Phoebi venerabile donum
 Phoemones, quae prima dedit (si vera vetustas)
 Ex adyto haud aliis numeris responsa per orbem
 (w. 33–38, ks. I).

Nawet w tym krótkim ustępie można zauważyć, że VIDA parafrazuje oraz przejmuje wyrażenia Wergiliusza⁴, choćby np. fraz: *nomen fecere minores* (w. 35) – *nomen dixere priores* (*Aen.* III, 693) oraz *venerabile donum* (w. 36 = *Aen.* VI, 408), znajdujących się w tych samych miejscach wiersza, co w *Eneidzie*.

Warto zwrócić uwagę, że mimo tych nawiązań VIDA używa swobodniejszego heksametru, naśladowując Horacego, który nie zawsze się troszczy o zgodność iktu z akcentem wyrazowym w dwóch ostatnich stopach, a niekiedy łamie także prawo Lachmanna-Nordena, Haupta oraz Marksa.

1. Metrum Vidy

Zwykle w pierwszym hemiepes starano się o niezgodę pomiędzy iktem a akcentem wyrazowym, natomiast w dwóch ostatnich stopach zachowywano harmonię między iktem a akcentem⁵. W *Poetyce* Vidy spotyka się wiersze, gdzie jest dokładnie na odwrót. Taki zabieg można dostrzec zwłaszcza w wersach, które kończą się:

- 1) wyrazem jednozłogowym,
- 2) dwoma wyrazami jednozłogowymi,
- 3) dwoma wyrazami dwuzłogowymi.

Wyraz jednozłogowy na końcu heksametru był dopuszczalny, gdy naśladowano np. klasyka (*Aen.* X, 2: *divum pater atque hominum rex*) lub chciano osiągnąć specjalny efekt malarski (*Aen.* I, 105: *insequitur cumulo praeruptus aquae mons*) bądź humorystyczny (Hor., *A.P.* 139: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*)⁶. U Vidy nierzadko można spotkać takie zakończenia wiersza i nie zawsze stanowią one wynik naśladownictwa, jak w wierszu *Tunc, cum bella manus poscunt atque arma fremit Mars?* (II, 178), gdzie poeta prawdopodobnie przejął słowo *Mars* od Juwenalisa (6, 59: *Mars eodem loco*), który z kolei zaczerpnął ten wyraz na końcu wiersza od Enniusza (*Ann.* 240):

⁴ Por. L. Borsetto, *Il furto di Prometeo. Struttura e scrittura dell'imitazione nei „Poeticorum libri” di M. G. Vida*, [w:] „La Rassegna della Letteratura Italiana”, 1–2 (1981), s. 93–108; P. Hardie, *Vida's De Arte Poetica and the Transformation of Models*, [w:] *Apodosis*, London 1992, s. 47–53.

⁵ F. Crusius, *Römische Metrik*, neu bearb. von H. Rubenbauer, München 1955, s. 54–55.

⁶ *Ibidem*, s. 54.

Nulla dies tamen interea, tibi nulla abeat nox (I, 409)
 Ast ubi nulla viam nec vis, nec dextra aperit fors⁷ (I, 448)
 Aut quanta ediderit certamine fulmineus mus (I, 463)
 Significant umbraque obducunt. Inde tamen, ceu⁸ (II, 43)
 Certus age ac semper nutu rationis eant res⁹ (II, 162)
 Nunc variis pingunt cum floribus auricomum ver¹⁰ (II, 272)
 Non tantum ut dici videantur, sed fieri res (II, 380)
 Quid, cum animis sacer est furor additus atque potens vis? (II, 395)
 Tantus amor famae, praesentis tanta dei vis (II, 444)
 Cuique suus, seu mas, seu femina, sive deus sit (II, 471)
 Semper enim summus divum pater atque hominum rex¹¹ (II, 472)
 Ad scopulos, cumulo insequitur praeruptus aquae mons¹² (III, 391)
 (wiersze z wydania Frankfurt /Main 2011).

W zakończeniu wiersza widać podobieństwo do swobodniejszego metrum Horacego (*A.P.*), który nie unikał stawiania wyrazów jednozgłoskowych na końcu heksametru:

Quid valeant umeri. Cui lecta potenter erit res (40)
 Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si (52)
 Unde pedem proferre pudor vetet aut operis lex (135)
 At vestri proavi Plautinos et numeros et (270).

Z kolei na przykładzie wierszy pochodzących z fragmentu dotyczącego harmonii pomiędzy metrum, dźwiękiem a treścią utworu:

Immenso cum praecipitans ruit Oceano nox¹³ (III, 425)
 Aut cum percussus graviter procumbit humi bos¹⁴ (III, 426).

Vida pokazuje, że w pewnych wypadkach dla oddania treści wiersz musi kończyć się na jednej zgłosce (*Ipse etiam versus ruat in praecepsque feratur*).

Również dwa wyrazy jednozgłoskowe zamykające wiersz u Vidy świadczą o niezachowywaniu harmonii pomiędzy iktem a akcentem wyrazowym w dwóch ostatnich stopach:

Absumptusque vigor studiorumque immemor est mens (II, 415)
 Si tibi, dum trepidas, non hac successerit et lux (III, 28).

⁷ Por. Enn. Ann. 186 Skutsch apud Cic. Off. I, 38; Lucr. III, 983: *ferat fors (eodem loco)*.

⁸ Por. Aen. II, 355: *Inde, lupi ceu (eodem loco)*.

⁹ Por. Aen. VII, 592: *eunt res (eodem loco)*.

¹⁰ Por. Georg. I, 313: *imbriferum ver (eodem loco)*; por. Aus. Technopaegnon 11, 1 i n.: *Anus ab exortu cum floriparum reserat ver, / Cuncta vigent: nemus omne viret, nitet auricomum rus.*

¹¹ Por. Enn. Ann. 203 Skutsch apud Macr. Sat. VI, 1, 10; Aen. I, 65; II, 648; X, 2; X, 743: *divom pater atque hominum rex (eodem loco)*.

¹² Por. Aen. I, 105: *insequitur cumulo praeruptus aquae mons (eodem loco)*.

¹³ Por. Aen. II, 250: *ruit Oceano nox (eodem loco)*.

¹⁴ Por. Aen. V, 481: *procumbit humi bos (eodem loco)*.

Także we wspomnianych wierszach można dostrzec podobieństwo do swobodniejszego metrum Horacego:

Versibus exponi tragicis res comica non volt (*A.P.* 89)
 Siquis erat dignus describi, quod malus ac fur (*Sat.* I, 4, 3)
 Ibam forte via sacra, sicut meus est mos (*Sat.* I, 9, 1).

Vida w przeciwieństwie do Wergiliusza i Owidiusza nie unika zakończenia wiersza składającego się z dwóch wyrazów dwusylabowych:

Inchoet egregium quicquam, verum procul urbis (I, 488)
 Quanvis haud fuerit res credita. Tu quoque, Turne (II, 140)
 Ut Rhodope, ut Pangaea fleant, Rhesi ut domus alta (II, 258)
 Certantesque inter se odiis, donec pater ipse¹⁵ (II, 349)
 Ille autem exultans iactat iam non sua verba (II, 434)
 Oblitusque hominem mirum sonat. Haud potis ignem (II, 435)
 Nam mihi non placeat, teneros si sit gravis annos (II, 465)
 Praestiterit vero faciem spolia et sua cuique (III 160),

co nasuwa myśl o mniej rygorystycznym heksametrze Horacego (*A.P.*):

Credite, Pisones, isti tabulae fore librum (6)
 Maxima pars vatum, pater et iuvenes patre digni (24)
 In vitium ducit culpaē fuga, si caret arte (31)
 Sermonem patrium ditaverit et nova rerum (57).

2. Elizje

Poeci epoki augustowskiej unikali na ogół elizji w piątej i szóstej stopie heksametru, choć można ją znaleźć u Wergiliusza:

Quam super adventu Teucrum Turniqu(e) hymenaeis (*Aen.* VII, 344)
 Laudibus Italiae certent, non Bactra nequ(e) Indi (*Georg.* II, 138),

do którego zresztą Vida nawiązuje:

Cui neque Medorum silvae, neque Bactra, nequ(e) Indi¹⁶ (II, 237).

¹⁵ Vida nawiązuje tutaj do Cyncerona, który przetłumaczył wiersze Homera *Od.* XVIII, 136 i n.:
 τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
 οἶον ἐπ' ἡμᾶρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.
 w *De fato* fr. 3, 1 i n.: *Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse / Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras.*

¹⁶ Por. *Georg.* II, 138: *neque Indi (eodem loco).*

U Vidy elizje przed szóstą arszą (mocną częścią stopy) można dostrzec w następujących wersach:

Fari ea. Rem credas hoc ipsam poscere, it(a) astum (II, 213)
 Cumque etiam requies rebus datur, ipsa quoqu(e) ultro (III, 427)
 Quid dicam, senior cum telum imbelle sin(e) ictu (III, 432)
 Tuque ideo vitae usque memor brevioris, ub(i) annos (III, 516)
 Te colimus, tibi serta damus, tibi thura, tib(i) aras (III, 586).

W okresie augustowskim zwykle starano się również unikać elizji wyrazów monosylabowych. Pomimo tego u Wergiliusza (*Aen.* VI) można ją spotkać:

Fare age, quid venias, i(am) istinc et comprime gressum (389)
 Egregius, s(i) umquam regnandam acceperit Albam (770)
 Quem fugis? Extremum fato quod t(e) adloquor hoc est (466).

W *Poetyce* Vidy spotyka się natomiast elizję monosylaby:

Delusosque senes. Quid qu(i) execrantur iniqua
 (w. 18 ustępu podanego w aparacie do w. 31–31, ks. I)
 Tempore i(am) ex illo, vatem cum dura iubentem (I, 265)
 Nec vero interea, quae cuique insignia, qu(ae) arma (II, 267)
 Vidi ego, qu(i) ad summos Musarum munere honores (II, 500).

3. Prawo Lachmanna-Nordena

Z zastosowaniem elizji łączy się prawo Lachmanna-Nordena, które stanowi, że jeśli zachodzi elizja samogłoski wygłosowej wyrazu kończącego się w tezie (w słabej części stopy) przed samogłoską nagłosową wchodzącą w skład zgłoski akcentowanej (akcent wyrazowy) wyrazu stojącego w arsie (w mocnej części stopy), to przed drugą, trzecią i czwartą arszą unikano takiej elizji¹⁷.

¹⁷ C. Lachmann, *In T. Lucretii Cari De rerum natura libros commentarius*, Berlin 1882, s. 196–200. Por. s. 196: *Communis poetarum tantum non omnium regula est, ne post vocabulum iambicum in vocalem desinens syllaba acuta ponatur, nisi cum hiatu* (książka dostępna na stronie www.archive.org, 11.10.2013). Obserwacje Lachmanna uściślił E. Norden, *P. Vergilius Maro. Aeneis Buch VI*, Leipzig 1903, s. 451: „Synaloepe mit einem in der zweiten, dritten oder vierten Vershebung stehenden Vokal wird im Hexameter möglichst gemieden, wenn dieser Vokal tontragend ist, dagegen zugelassen, wenn dieser Vokal entweder nur gering betont oder überhaupt nicht betont ist” (książka dostępna na stronie www.archive.org, 11.10.2013). Norden stawia synalefę w rzymskiej poezji na równi z grecką elizją. Zob. także E. Bickel, *Metrik*, [w:] *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, hrsg. von A. Gercke, E. Norden, Bd. 1, Leipzig 1912, s. 587: „Die Römer beseitigen den Hiatt der Hauptsache nach auf eine einzige Weise: die Vokale beliebiger Quantität oder auch Diphthong und Vokal werden in einer Verschleifung vereinigt, die mit der

Vida łamie prawo Lachmanna-Nordena, dopuszczając do elizji przed trzecią arszą:

Aut vidisse ips(um) urbes, aut narrantibus illas (I, 393)
 Quaeque suos, tant(um) illa dabunt numerumque sonumque (III, 337)
 Nullo olim studio, null(a) olim in carmine cura (III, 499).

Również w swobodniejszym heksametrze Horacego można dostrzec wykroczenia przeciwko tej zasadzie:

Iurando obstring(am) ambo: uter aedilis fueritve (*Sat.* II, 3, 180)
 Cum lucro nor(am); unde frequentia Mercuriale (*Sat.* II, 3, 25)
 Nescio an Anticyram rati(o) illis destinet omnem (*Sat.* II, 3, 83)
 Nec rude quid prosit vide(o) ingenium: alterius sic (*A.P.* 410).

W dwóch pierwszych wierszach Horacego mamy do czynienia z elizją unikaną przed trzecią arszą, a w dwóch kolejnych przed czwartą arszą.

W *Poetyce* Vidy występują natomiast trzy elizje w jednym wierszu:

Ecc(e) aut(em) ant(e) oculos nova se fert undiqu(e) imago (III, 475),

które nie są wyjątkowym zjawiskiem. Taki zabieg można spotkać np. u Wergiliusza (*Aen.* III):

Monstr(um) horrend(um), inform(e), ingens, cui lumen ademptum (658).

4. Prawo Haupta

Jedną z zasad wersyfikacji epoki augustowskiej jest unikanie elidowania długiej samogłoski przed krótką (prawo Haupta)¹⁸. W *Poetyce* Vidy dochodzi czasami do jego naruszenia, czego przykładem są wiersze zachowane zarówno w kodeksie Venturiego (**V**), jak i w edycjach (**CRP**):

Vid(ī) ego, qui ad summos Musarum munere honores (I, 500 **CR**)
 Far(ī) ea. Rem credas hoc ipsam poscere, ita astum (II, 213 **CR**)
 Far(ī) ea. Rem credas ipsam tunc poscere, ita astum (II, 213 **PV**)

griechischen Ekthlipsis (Elision) die Vernachlässigung der Quantität des auslautenden Vokales oder Diphthongs gemein hat". Por. F. Crusius, *op. cit.*, s. 55: „Die Elision ist im Hexameter an gewisse Versstellungen gebunden: sie steht in der Hebung unter der Bedingung, daß der anlautende Vokal nicht zu der den Wortakzent tragenden Anfangsilbe eines mehrsilbigen Wortes gehört (Lachmannsche Regel)".

¹⁸ M. Haupt, *Observationes criticae*, Leipzig 1841, s. 15–24 oraz *Opuscula*, Bd. 1, Leipzig 1875, s. 88–97.

Vid(ī) aliquos, qui, cum Glaucō medio aequore belli (II, 307 **CR**)
 Cuncta canunt prius ips(ī), eadem mox carmine eodem (II, 335 **CR**)
 Posthabet atque unum colit alm(ī) Heliconis amorem (**V**)
 (w. 4 ustępu podanego w aparacie zamiast w. 20, ks. III)
 Fors inopina aperit cunctant(ī) aliudque putanti
 (I, 438 **CRP** oraz ustęp podany w aparacie zamiast w. 355–369, ks. III).

Również Wergiliuszowi zdarza się łamać wspomnianą zasadę na początku heksametru:

Mult(ī) etiam excretos prohibent a matribus haedos (*Georg.* III, 398)
 Ill(ī) etiam, si quos obscura nocte per umbram (*Aen.* II, 420)
 Mitt(ō) ea quae muris bellando exhausta sub altis (*Aen.* XI, 256)

oraz w trzeciej i czwartej stopie:

Oppositis; stat ferr(ī) acies mucrone corusco (*Aen.* II, 333)
 Extemplo turbat(ī) animi, simul omne tumultu (*Aen.* VIII, 4)
 Qui primi finis aliquand(ō) habuere Latinos (*Aen.* VIII, 602)
 Nec prius amissam respex(ī) animumve reflexi (*Aen.* II, 741).

Istnieje nawet wiersz, w którym następuje dwukrotne naruszenie prawa Haupta:

Tot(ae) adeo convers(ae) acies omnesque Latini (*Aen.* XII, 548)¹⁹.

Z kolei w wierszu z *Poetyki* zachowanej w kodeksie Venturiego (**V**):

Rerum long(ē) ālia species mutataque ab illis (aparat do w. 476, ks. III)

można zauważyć aż dwa odstępstwa od obowiązujących w epoce klasycznej reguł. W pierwszym przypadku dochodzi do złamania prawa Haupta, jednakże taką elizję, choć unikaną, można spotkać np. u Wergiliusza:

Inconsult(ī) ābeunt sedemque odere Sibyllae (*Aen.* III, 452).

Drugim odstępstwem jest wzdłużenie ostatniej zgłoski słowa *alia* przed *s* i spółgłoską zwartą, która w klasycznej wersyfikacji nie wzdłuża poprzedzającej zgłoski.

Vida ostatecznie zmienił wiersz na:

Long(e) ali(a) heu facies rerum mutataque ab illis (**CRP**),

¹⁹ Szerzej: E. Norden, *op. cit.*, s. 448–450, w rozdziale *Lange Vokale oder Diphtonge vor kurzen Vokalen*.

w którym ze względu na elizje w pierwszej tezie oraz przed drugą arszą także następuje naruszenie metrycznych praw, mianowicie Haupta oraz Lachmanna-Nordena.

Szczególnie surowo przestrzegano prawa Haupta, unikając użycia wyrazów kretyckich. Zdarzają się jednak odstępstwa od reguły, jak w wierszu Wergiliusza:

Pōllī(ō) amat nostram, quamvis est rustica, Musam (*Ecl.* 3, 84),

gdzie w ten sposób do heksametru można dopasować imię własne *Pollio*.

Również w *Poetyce* Vidy zachowanej w kodeksie Venturiego (**V**) oraz w wydaniach kremońskim, rzymskim oraz paryskim (**CRP**) można znaleźć podobną elizję ostatniej zgłoski wyrazu kretyckiego:

Pelion addentes Ossae (sic **CRP** Ossaeque **V**) et Pēlī(ō) Olympum (III, 315 **CRPV**)
 Quam vellet mecum gelido sub Tūscūl(ō) iniquam (**V**)
 (w. 310 oraz aparat do w. 310, ks. I)
 Condamus tumulum heroi sub Thūscūl(ō) inanem (**V**)
 (w aparacie wersy dodane po w. 603, ks. II);
 Vel sylvas et prata petens sub Thūscūl(ō) amoena (**V**)
 (w. 2 ustępu podanego przed w. 504, ks. III).

Tego rodzaju zabieg jest uzasadniony wystąpieniem w heksametrze kretyckiej nazwy własnej.

Z kolei w wersie:

Utraque, nec quicquam effusi, nec cōpī(aē) egeni (**V**)
 (w aparacie w. (70) zamiast w. 357, ks. III)

dochodzi do naruszenia prawa Haupta ze względu na użycie wyrazu kretyckiego, który nie jest nazwą własną.

5. Prawo Marksa

Prawo Marksa, zwane także prawem *Troiae qui*, zakazuje, by po cezurze semiquinaria występował wyraz pyrrychiezny lub jednozgłoskowy długi, a po nim wyraz spondeiczny²⁰, wtedy gdy możliwe jest odwrócenie szyku wyrazów. Vida nie zawsze stosuje się do tej reguły:

Ecquis erit iuvenum, | segni qui plebe relicta (I, 6)
 Ausit inaccessae | mecum se credere rupi (I, 8)
 Regia progenies, | cui regum debita sceptra (I, 12 – złamane prawo Marksa)

²⁰ F. Crusius, *op. cit.*, s. 52.

Ante etiam pelago | quam pandas vela patenti (I, 62 – złamane prawo Marksa)
 Et seriem rerum et | certos tibi ponere fines (I, 78)
 Insolito penitus | fandi de more magistri (I, 100)
 Carmina, crudeli | cum raptum morte parenti (I, 120 – złamane prawo Marksa)
 Barbarus et versis | nunc luget Graecia fatis (I 148 – złamane prawo Marksa)
 Tentarat, qui mox | Graio de vertice primus (I, 156)
 Tempestas veluti | coeli post nubila et imbres (I, 164)
 Haud alio Latium | tantum se tempore iactat (I, 174)
 Saepius irrumpens. | Sunt iussi vertere morem (I, 188 – złamane prawo Marksa)
 Tuscorum Medycum, | quos tandem protulit aetas (I, 194 – złamane prawo Marksa).

Również u Horacego w *Ars Poetica* można spotkać naruszenie prawa Marksa:

Atque ita mentitur, | sic veris falsa remiscet (151)
 In scaenam missos | cum magno pondere versus (260)
 Qui purgor bilem | sub verni temporis horam (302)
 Munus et officium, | nil scribens ipse, docebo (306).

6. Cztery spondeje w heksametrze

W okresie augustowskim starannie unikano heksametru złożonego z samych spondejów, natomiast dopuszczano w wierszu cztery spondeje. W cytowanych wcześniej wierszach Horacego można dostrzec dwa wersy, w których pojawiają się cztery spondeje:

In scaenam missos cum magno pondere versus (*A.P.* 260)
 Qui purgor bilem sub verni temporis horam (*A.P.* 302).

Również w wierszach Wergiliusza i Owidiusza występują cztery spondeje:

O gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum (*Aen.* VI, 868)
 Illi inter sese multa vi brachia tollunt (*Aen.* VIII, 452)
 A se depulsum Martem convertit in ipsos (*Met.* VII, 140)
 Nec nostrum seri curvarent Aeacon anni (*Met.* IX, 435).

Czterech spondejów używano dla zaznaczenia powagi wiersza lub uzyskania jego powolnego rytmu²¹. Vida, zalecając harmonię pomiędzy metrum, dźwiękiem oraz słowem, zwraca uwagę na dobór stopy wierszowej odpowiedniej do treści:

Haud satis est illis utcunque claudere versum
 Et res verborum propria vi reddere claras,
 Omnia sed numeris vocum concordibus aptant

²¹ E. Norden, *op. cit.*, s. 411–413; F. Crusius, *op. cit.*, s. 52–53.

Atque sono, quaecunque canunt, imitantur et apta
 Verborum facie et quaesito carminis ore.
 Nam diversa opus est veluti dare versibus ora
 Diversosque habitus, ne qualis primus et alter,
 Talis et inde alter vultuque incedat eodem (III, 365 i n.).

Tak więc poeta za pomocą czterech spondejów oddaje uroczysty nastrój w wersie, w którym mówi o objęciu tronu przez młodego Franciszka po osiągnięciu przez niego dojrzałości: *Gallorum, cum firma annis accesserit aetas* (I, 13). Cztery spondeje podkreślają wagę tematu również w wierszu *Iamque illum Europae reges gensque omnis in unum* (II, 581) zawartym w ustępie, w którym Vida twierdzi, że oczy królów Europy oraz wszystkich ludów są zwrócone ku papieżowi Leonowi X.

7. *Versus spondiacus*

W heksametrze okresu augustowskiego zwykle unikano *versus spondiacus*, wyjątek stanowią wiersze, w których iloczasy imienia własnego nie pozwala na jego uniknięcie, lub w grę wchodzi imiona czy wyrazy pochodzenia greckiego bądź poecie zależy na osiągnięciu tego, co Norden nazywa malarskim efektem²².

W wierszach *Poetyki* Vidy można spotkać trzy wspomniane przyczyny występowania *versus spondiacus*:

Panesque Faunique et montivagi Silvani²³ (I, 491)
 Aut Siculo angusto aut impacato Euxino (II, 371)
 Ut quondam in bustis aut culminibus desertis (III, 410).

Nazwy własne *Silvani* oraz *Euxino* narzucają spondej w piątej stopie, natomiast w ostatnim wierszu znajduje się działające na wyobraźnię czytelnika przedstawienie dachów opustoszałych domów.

8. *Versus hypermeter*

W *Poetyce* Vidy występuje niewiele wierszy ponadmiarowych. Kilka z nich:

Profuit et varios mores hominumque locorumque²⁴ / Explorasse (I, 391)
 Occultis diffusa canalibus influit omnemque²⁵ / Illabens (III, 205)
 Et magni membrorum artus, magna ossa lacertique.²⁶ / Atque (III, 414),

²² E. Norden, *op. cit.*, s. 431–436.

²³ Por. *Met.* I, 193: *Faunique Satyrique et monticolae Silvani*.

²⁴ Por. *Aen.* I, 332 i n.: *hominumque locorumque* / *Erramus*.

²⁵ Por. *Aen.* VIII, 228 i n.: *Ecce furens animis aderat Tiryntius omnemque* / *accessum*.

²⁶ Por. *Aen.* V, 422: *Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque* / *Exiit*.

ma zakończenia, w których są dostrzegalne nawiązania do Wergiliuszowej poezji. Pojawia się także *versus hypermeter*, w którym Vidy nie odnosi się do żadnego z klasyków:

Quod faciens, fuge verborum dispendia paucisque / Includas (III, 165).

Z kolei w wierszu:

Iamque haec iamque illa attentat textitque retexitque / Et (I, 439)

można dostrzec dyskretne nawiązanie do Wergiliusza, który stosuje ponadmiarowy wiersz z podwójnym *-que*:

Quem non incusavi amens hominumque deorumque, / Aut [...] (*Aen.* II, 745 i n.).

Również w *Poetyce* zachowanej w kodeksie Venturiego (V) znajduje się *versus hypermeter* z podwójnym *-que*:

Saturnusque senex, Picus, Faunusque Latinusque, / Aut [...] (w. 4 ustępu zamiast w. 266 w aparacie ks. III),

z którego Vidy zrezygnował w kolejnych wersjach utworu. Wspomniany wiersz został usunięty z całą partią utworu, a nie ze względu na krytyczny stosunek Vidy do wierszy ponadmiarowych.

9. Hiat

W heksametrze okresu augustowskiego starano się unikać rozziewu, jego stosowanie było określone specjalnymi warunkami²⁷. W *Poetyce* Vidy znajdują się wiersze, w których hiat pojawia się ze względu na greckie pochodzenie wyrazu:

Aut Veneti Eridani aut Aetoli | Acheloi (II, 275)
Aonio ex Helicone, ex Actaeo Aracyntho (w. 1 ustępu zamiast w. 546 w aparacie ks. II).

Tego rodzaju hiat można spotkać u Wergiliusza:

Nereidum matri et Neptuno | Aegaeo (*Aen.* III, 74)

oraz

Amphion Dircaeus in Actaeo | Aracyntho (*Ecl.* 2, 24).

²⁷ F. Crusius, *op. cit.*, s. 18–19.

Taka sama sytuacja ma miejsce w istniejącym we wszystkich wersjach *Poetyki* wierszu:

Nec connubia laeta, nec incepti | Hymenaei (III, 238),

który zwraca uwagę ze względu na nawiązanie do Wergiliuszowego:

Per conubia nostra, per inceptos hymenaeos (*Aen.* IV, 316),

gdzie nie występuje hiat.

Dla uzyskania rozziemu VIDA usunął z kolejnych wersji *Poetyki* (**P**, **R**, **C**) *-que* ze słowa *Ossae*:

Pelion addentes Ossae et Pelio Olympum (III, 315).

W najstarszej wersji *Poetyki* (**V**) hiat można spotkać również na początku heksametru, który byłby usprawiedliwiony w tym miejscu wiersza, gdyby występował w wykrzykniku:

Ceu | ubi iam in Venerem pecuaria solvere tempus
(w. 9 ustępu zamiast w. 75 w aparacie ks. III).

10. Synidzeza

W klasycznej wersyfikacji synidzeza znajduje się np. w przymiotnikach zakończonych na *-eus*, *-ea*, *-eum*²⁸ lub w przypadkach zależnych zaimka wskazującego *idem*, kiedy druga zgłoska jest długa. Taka sama sytuacja ma miejsce w *Poetyce* Vidy:

Iipse sagax animo miseratus, ubi astra per aurea (I, 520)
Illum, Thybri pater, laetanti turbidus alveo (II, 587)
Adde illi natos eodē quoque tempore vates (I, 211).

Za sprawą synidzezy samogłoska *i* może stać się spółgłoską. Ze względu na budowę heksametru tego rodzaju zjawisko zachodzi w wierszu:

Crebraque fluviorum in ripis spatiantur opacis (II, 274).

Słowo *fluviorum* należy czytać *fluvjorum* na wzór Wergiliuszowego:

Fluviorum rex Eridanus camposque per omnis (*Georg.* I, 482)²⁹.

²⁸ *Ibidem*, s. 21.

²⁹ *Ibidem*, s. 21–22: „Die Vokale *i* und *u* können durch Synizese konsonantisch (bzw. halb-vokalisch) werden. [...] Es kam nun häufig vor, daß in der Sprache ein ursprüngliches *i* zu *j*, ein *u*

11. *Productio in arsi*

Wzdłużenie krótkiej zgłoski następowało zwykle przed męskimi cezurami, nie mogło pojawiać się w pierwszej oraz w szóstej arsie. Dopuszczalna była tylko jednorazowa *productio* w tym samym wierszu.

W wersji *Poetyki* zachowanej w kodeksie Venturiego (V) można znaleźć wzdłużenia krótkiej zgłoski zarówno przed cezurą, jak i w innych mocnych częściach stopy (arsach).

W wierszu:

Musasquē | Phoebumque vocant hilaremque Lyaeum
(w. 3 podany w aparacie przed w. 22, ks. II)

wzdłużenie *-que* następuje po dwóch długich zgłoskach na wzór Wergiliusza, który również stosuje je przy wyrazach pochodzenia greckiego:

Cretesquē | Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi (*Aen.* IV, 146),

naśladując heksametr Homera i Enniusza, gdzie występują wzdłużenia *metri causa*³⁰.

Innego rodzaju *productio in arsi* można spotkać w wierszu:

Iphitus Euritides. Sat erāt | hucusque, nec ultra
(w. 9 ustępu podanego przed w. 125, ks. II).

Podobne wzdłużenie krótkiej zgłoski znajduje się również u Lukrecjusza:

Inritāt animi virtutem, effringere ut arta (I, 70),

co uczeni uważają za ślad długości w łacinie archaicznej³¹.

Z kolei w wierszu:

zu *v* wurde; diese Tatsache machen sich die Dichter zunutze, indem sie in einem Wort, das sonst nicht in den Vers geht und in dem kurzes *i* und *u* nach einem Konsonanten und vor einem Vokal steht, *i* zu *j* und *u* zu *u* werden lassen. Eine vorangehende kurze Silbe wird dann durch Position gelängt”.

³⁰ *Ibidem*, s. 28: „An gewissen Stellen, vor allem in den männlichen Hauptcäsuren des Hexameters, aber auch in anderen Hebungen, erlauben sich viele Dichter seit Ennius dem Vermaß zuliebe, oft im Anschluß an das Vorbild Homers, eine kurze Endsilbe statt einer Länge zu setzen [...]”; s. 57: „Die gelegentliche Zulassung einer kurzen Endsilbe in der Hebung ist als Nachahmung der griechischen epischen Verstechnik oder des Ennius zu verstehen [...]”.

³¹ *Ibidem*, s. 28: „Oft handelt es sich um Endsilben, die im Altlatein regelmäßig lang waren”.

Admittitque hominem dorso immanis elephantus
(w. 6 ustępu podanego przed w. 364, ks. I)

wzdłużenie pojawia się w piątej arsie (mocnej części stopy), tak jak u Katullusa:

Iam veniet virgo, iam dicetur hymenaeus (62, 49).

12. Poprawki Vidy

W *Poetyce* można znaleźć poprawki związane z metryką. Wcześniej dało się zauważyć, że Vida eliminuje niezręczności metryczne zawarte przede wszystkim w *Poetyce* zachowanej w kodeksie Venturiego (V).

Przykładem niech będzie wiersz:

Effundunt | atque omnia versibus intercludunt (apar. do w. 195, ks. II),

który ma jedyną cezurę po trzeciej półstopie. W *Poetyce* paryskiej (P) natomiast wers jest poprawiony na:

Effundunt | avidique | includunt omnia versu,

gdzie występują dwie cezury: semiternaria oraz semiquinaria zakłócona elizją. Wers w ostatecznych wersjach *Poetyki* (CR) został zmieniony na:

Irrisi effundunt | et versibus omnia acervant

z cezurą po piątej półstopie i dzięki temu wydaje się gładzi.

Czasami jednak późniejsza wersja jest gorsza pod względem metrycznym. Dobry przykład stanowi wiersz w autoryzowanych wersjach (CR) utworu:

Quae canerē statuere. | Simul coelestia divum (II, 20),

gdzie następuje wzdłużenie ostatniej zgłoski *canere* przed *s* i spółgłoską zwartą, czego poeta unika we wcześniejszych wersjach utworu (PV):

Quae canere instituere, dehinc coelestia divum.

Na przedstawionych wcześniej przykładach widać, że Vida redagował dwukrotnie *Poetykę* po to, aby metrum dzieła było pozbawione niezręcznych rozwiązań, a na podkreślenie zasługuje fakt, iż w nieoszlifowanej, dostępnej pierwszej wersji *Poetyki* występuje ich niewiele.